

Скнар О. М., м. Київ

ДИСКУРС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: КОНСТРУКТИ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

За результатами емпіричного дослідження виокремлено базові конструкти самосвідомості молоді, які актуалізуються в процесі комунікації та визначають національну і громадянську самоідентифікацію студентської молоді. До конструктів, що репрезентують національне самовизначення студентів, віднесено: етнокультурну належність, позитивні настановлення щодо своєї політичної нації, громадянську й особистісну суб'єктність. З'ясовано, що усвідомлення своєї національної ідентичності артикулюється молоддю переважно в конструктах національних почуттів і переживань, а громадянської – у конструктах обов'язків та функцій. Встановлено конструкти самосвідомості, що визначають громадянську самоідентифікацію студентства: номінальне (формальне, за фактом народження і проживання) громадянство, етнокультурні ознаки, позитивне емоційне ставлення до членства в громаді й державі, громадянські чесноти та суб'єктність. Зауважено, що зміст громадянської ідентичності переважно насичений смислами, пов'язаними із владою, державою, та навантажений негативно зарядженими емоційно-оцінними ставленнями молоді. Водночас практично не актуалізовано смисли, пов'язані з громадою, громадянською спільнотою, взаємодією з іншими громадянами. З огляду на це визначено напрями трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді: активізація потенціалу громадянської суб'єктності; актуалізація особистісних смислів громадянської ідентичності та усвідомлення потенціалу комунікативних практик для самопізнання і конструювання власної ідентичності.

Ключові слова: молодь, громадянська ідентичність, національна ідентичність, конструкти самосвідомості, практики самопізнання, самоставлення, комунікація.

Постановка проблеми. Актуальність і своєчасність дослідження смислових конструктів самосвідомості, що обумовлюють національну та громадянську самоідентифікацію сучасної студентської молоді України, не викликає сумнівів. Умови непередбачуваності, нестабільності, у яких здебільшого перебуває студентство, ускладнюються нині затяжними трансформаційними процесами в країні та суттєво загострюються у зв'язку з непростими суспільно-політичними подіями в державі, зростанням міграції населення із зони бойових дій та невизначеністю стану внутрішньо переміщених осіб. Це, зрозуміло, породжує труднощі самовизначення та ускладнює національну та громадянську самоідентифікацію громадян загалом і молоді зокрема. Особливий інтерес у науковців викликають особистісні смисли та конструкти самосвідомості молоді, які актуа-

лізуються в процесі комунікації, оскільки саме вони обумовлюють та визначають національну і громадянську самоідентифікацію студентства.

Мета статті: визначити конструкти самосвідомості молоді, які репрезентують дискурс її громадянської та національної ідентичності, що дасть змогу визначити її “слабкі ланки”, а отже, запропонувати напрями трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу наявних джерел було визначено основні поняття (Скнар, 2016) та вихідні теоретико-методологічні засади дослідження, сконструйовано трикомпонентну структурну модель дослідження комунікативних практик розвитку самосвідомості особистості як чинника громадянської та національної самоідентифікації молоді, що представляє комунікативні практики самопізнання, практики самоставлення, практики самопрезентації. З’ясовано, що комунікативні *практики самопізнання* розкриваються через способи презентації себе як громадянина і представника політичної нації; інтерпретацію прав, свобод і відповідальності громадянина; очікування щодо держави; *практики самоставлень* – через емоційно забарвлене ставлення до членства в спільноті (суб’єктивна значущість ідентичності); ставлення до себе як члена громади і держави та свого місця в ній; переживання належності до національної спільноти (“національні” почуття, характер яких, а саме позитивне-негативне спрямування, свідчить про привабливість-непривабливість спільноти); *практики самопрезентації* – через способи презентації себе як члена політичної нації і як громадянина (Скнар, 2016; 2017).

У попередніх публікаціях нами описано модель емпіричного дослідження, яка презентує показники комунікативних практик розвитку самосвідомості особистості як чинника громадянської і національної самоідентифікації молоді та окреслює методи їх вивчення; обґрунтовано доцільність залучення ресурсів якісної методології при конструюванні інструментарію дослідження (Скнар, 2017).

Передусім зауважимо, що питання ідентифікації та ідентичності пов’язане з проблемою можливості існування єдиної, послідовної “Я-концепції” людини, що поєднує різні “Я-образи”. Саме ідентифікація в сучасних умовах надлишку “Я-образів” є ключовим процесом самовизначення особистості, процесом вибудовування ідентичності (Луцькіна, 2014).

Соціальна ідентичність як ототожнення людиною себе з тією чи іншою соціальною групою (а точніше – групами) є одним з важливих складників “Я-концепції”, що відповідає на запитання про те, *ким є і де є* людина як суб’єкт соціальної взаємодії (Андреева, 2000). Комунікація та комунікативні практики, через які вона реалізується, у контексті застосу-

вання до концепції соціальної ідентичності важливі передусім як засіб більш “правдивого”, “чіткого” осмислення свого власного “Я” (там само).

За визначенням Е. Еріксона, ідентичність – це “самоототожнення”, що має соціально-культурне підґрунтя. Ідентичність пов’язана з ідеологією – “систематизованою сукупністю ідей та ідеалів” (Солдатова, 1998, с. 45). Г. Теджфел, основоположник теорії соціальної ідентичності, визначає її як частину “Я-концепції” індивіда, яка виникає з усвідомлення свого членства в соціальній групі (або групах) разом з ціннісним та емоційним значенням, що надається цьому членству (Tajfel, & Turner, 1986). Тут увиразнюються два моменти, важливі для нашого дослідження: 1) соціальна (і зокрема національна та громадянська) ідентичність передбачає знання людини про те, що вона належить до тієї чи іншої групи або груп; та 2) емоційна значущість для неї цього членства. Так, Г. Теджфел показав, що кожній людині властиво “дробити”, “ділити” світ на соціальні категорії, тобто здійснювати соціальну категоризацію (там само). Такої ж думки дотримувався і Н. Луман, який зауважував, що формування структури свідомості індивіда відбувається в процесі комунікації в такий спосіб: інформація, що “розрізняється”, додається до чинних наразі норм і настановлень за умови, що між ними є структурна схожість (подібність), і стає основою для подальших дій особистості (Литвинова; Луман, 2004). Тож особистість прагне встановити співвідношення між собою і виокремленими категоріями й “вписати” себе в цю систему, отожднюючи тим самим себе з різними соціальними спільнотами. Водночас процес соціальної ідентифікації “супроводжується” мотивацією позитивної самооцінки з боку членів “своїх” групи (Гнатенко, & Павленко, 1999).

Отже, ми спираємося на ідею про те, що соціальна ідентичність загалом та громадянська й національна зокрема передбачають *самовизначення* себе через членство в тих чи інших соціальних спільнотах (когнітивний аспект) та *самоставлення* (емоційно-ціннісний аспект). Додамо також, що *усталеність ідентичності* і її *позитивність* – ключові моменти для відчуття групою психологічної безпеки і стабільності (Солдатова, 1998). Ідентичність, з одного боку, це “інструмент” орієнтації особистості в соціумі, а з другого – її “результатом” є вибудовування особистістю як свого власного образу, так і образу групи (спільноти), до якої вона належить або, навпаки, не належить (Андреева, 2000). Ідентифікацію з групою (спільнотою) правомірно розглядати в трьох площинах: *когнітивній* (знання про власну належність до групи); *ціннісній* (наявність позитивних або негативних конотацій належності до певної групи чи спільноти); та *емоційній* (прийняття або “своїх”, або “чужої” групи на основі двох перших показників) (там само).

Ідентичність, за Г. Андреевою, – центральний елемент самосвідомості, пов'язаний із самопізнанням (відповіддю на запитання “Хто я?”), а також з усвідомленням свого місця в системі суспільних відносин. Саме в такому контексті найчастіше використовують термін “самоідентифікація” (Андреева, 2000). Водночас самоусвідомлення людини і презентація себе іншим є важливою умовою комунікації та конструктивної взаємодії людей.

Ми також спиралися на ідею Р. Дженкінса (Jenkins, 1996) про виокремлення та необхідність розрізнення двох видів соціальної (та національної і громадянської як її видів) ідентичності: 1) *номінальної* (формальної) ідентичності, що відбиває “зовнішній бік” ідентичності, її назву, найменування, і 2) так званої *віртуальної* ідентичності, яка відображає реальне переживання, утілене в цій ідентичності, її *змістове* наповнення (більш вдалою назвою цього виду ідентичності, на нашу думку, є “втілена” або “суб \square ективно втілена”). Вона розкривається через системи смислів людей, особливості інтерпретацій, специфіку репрезентацій тощо (Jenkins, 1996). Зауважимо, що врахування цього аспекту є важливим, тому що: 1) наголос робиться на тому, що люди можуть самовизначати себе однаково, “поділяти” одну й ту саму номінальну ідентичність, проте її змістове наповнення може суттєво відрізнятися – для кожного вона може мати різний сенс, спричинювати різні дії, вчинки, способи (стратегії) поведінки тощо (Jenkins, 1996; Гнатенко, & Павленко, 1999); тобто громадяни, маючи однакоvu номінальну ідентичність, можуть інтерпретувати, розуміти, “наповнювати” її по-різному, “вкласти в неї” різні смисли (які так само продукуються, інтерпретуються, узгоджуються, уточнюються тощо в процесі комунікації); 2) звертається увага на те, що зміни на рівні віртуальної (точніше – суб \square ективно втіленої) ідентичності з часом можуть призводити до змін у номінальній, і навпаки – зміни на номінальному рівні можуть у подальшому вплинути й на так звану віртуальну ідентичність (там само). На відмінність між реальною (емпіричною) і формальною (логічною) ідентичностями вказував і В. Хьосле (Хесле, 1994), аналізуючи кризи індивідуальної і колективної ідентичності. Отже, існують певні відмінності, розбіжності між означенням поширених у суспільстві категорій і тим змістом, який у них “вкладає” особистість у процесі самоідентифікації.

Саме тому предметом нашої особливої уваги стало виявлення особистісних смислів молоді, які репрезентують та обумовлюють національну і громадянську самоідентифікацію сучасного студентства. Проводячи дослідження, ми, безперечно, враховували, що різні методи дають можливість виявляти матеріал різного ступеня усвідомлення респондентами. Так, для вивчення “глибинної мови” респондентів, малоусвідомлю-

ваних пластів їхньої свідомості та самосвідомості якнайкраще підходять, на нашу думку, проєктивні методики (Скнар, 2017).

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із завдань емпіричного дослідження було визначення особистісних смислів і конструктів самосвідомості студентства, що описують молодіжний дискурс громадянської та національної ідентичності. Для його реалізації було застосовано авторську модифікацію методики незавершених речень, розроблену спеціально для цілей цього дослідження.

Підкреслимо, що застосування якісної методології дає змогу отримати масив інформації, що відповідає категоріальному апарату респондентів, а також дібрати, виокремити спектр конструктів, представлених у самосвідомості молоді, що вичерпно описують досліджувану тему. Для нас важливим було те, що ці конструкти відображають саме дискурс сучасної молоді (її уявлення, переживання, ставлення, очікування, настановлення); вони ніби оприявнюють “глибинну мову” респондентів. Вважаємо, що самі варіанти відповідей (зокрема отриманих у результаті застосування методики незавершених речень) правомірно розглядати як тематично організовані фрагменти наративів, що вичерпно відображають молодіжний дискурс національної і громадянської ідентичності та дають змогу отримати більше даних про глибинні особливості досліджуваного предмета.

Спираючись на теоретичну модель дослідження і на розуміння структури самосвідомості як єдності самопізнання (уявлення про себе) і самоставлення, було визначено п'ять основних тем. Кожна з них розкривалася за допомогою трьох речень, які респонденти мали спонтанно, асоціативно завершити, дописати. При цьому пропонувалося писати перше, що спадає на думку. Для того щоб уникнути соціально бажаних відповідей, в інструкції окремо зазначалося, що правильних і неправильних відповідей немає. До анкети було включено також два контрольні запитання, порівняння відповідей яких зі змістом основного блоку давало змогу відсіяти анкети з нещирими висловлюваннями.

На даному етапі в емпіричному дослідженні взяли участь 128 респондентів – студенти гуманітарних спеціальностей двох київських вишів (вік – від 17 до 22 років). Для обробки первинних емпіричних даних застосовувалися процедури кількісно-якісного контент-аналізу відповідей респондентів. На основі аналізу, систематизації та узагальнення відповідей респондентів було виокремлено конструкти та особистісні смисли самосвідомості молоді, що вичерпно репрезентують молодіжний дискурс громадянської та національної ідентичності студентства.

У цій публікації з огляду на обмежений обсяг статті ми представимо лише окремі результати нашого дослідження. Зупинимось передусім на аналізі та порівнянні даних (відповідей респондентів), що стосуються

1) загального ставлення до себе як українця (представника політичної нації) та 2) ставлення до себе як громадянина своєї країни.

Визначено конструкти, які обумовлюють *національне самовизначення* сучасних студентів (як представників політичної нації): *етнокультурна належність* (повага до національних традицій, звичаїв, культури; спадкоємність і належність; знання й спілкування державною мовою; проживання на території України), *позитивні настановлення щодо своєї політичної нації* (любов до своєї країни; гордість за свою історію, країну, людей та оптимістичне бачення майбутнього), *громадянська й особистісна суб'єктивність* (дії на благо своєї держави та людей; відчуття себе громадянином, особистістю, суб'єктом власного життя, патріотом).

Виокремлено конструкти самосвідомості, що репрезентують *національні самовідчуття* молоді, а саме: *власне національні почуття* (гордість і гідність; смуток, сум, туга, скорбота; біль; сором; злість і незадоволення; занепокоєння, неспокій і відчай; сумніви й невизначеність) та *відчуття себе в державі* (відповідальність і обов'язок; готовність діяти і патріотизм; зв'язок (відчуття зв'язку з предками, народом, людьми одного менталітету, культурою, країною тощо); *незахищеність* та об'єктне ставлення).

Розгляньмо відтак студентський контент, що стосується *загального ставлення до себе як громадянина* своєї країни.

Конструктами самосвідомості, що визначають *громадянську самоідентифікацію* студентства, можна вважати: *номінальне громадянство* (за фактом народження, проживання і громадянства), *етнокультурні ознаки* (повага до українських традицій, звичаїв, їх дотримання; шанування культури; знання мови й історії), *позитивно заряджені емоційні ставлення* до членства в громаді й державі (пишання своїм походженням; гордість; любов до своєї країни, уболівання за неї; віра в краще майбутнє; повага до свого народу і гордість за його здобутки), *громадянські чесноти* (виконання свого громадянського обов'язку; законотриманість; громадянська відповідальність) та *суб'єктивність* (власний внесок у розвиток країни, прагнення покращити життя в країні).

Встановлено, що молодь, визначаючи себе як громадянина, оперує конструктом *обов'язку* (дотримуватися законів держави та етично-моральних норм і правил; бути патріотом та підтримувати національну ідентичність; виконувати обов'язки громадянина; жити, вчитися і працювати на благо країни та людей; бути відповідальним і небайдужим), який зазвичай констатується, проте його зміст не конкретизується. Водночас бути громадянином для українських студентів означає, на жаль, *проблемне життя і негаразди* (бути втягнутим у бюрократичну систему; підкорятися безглуздим законам; нелегально працювати; утікати від проблем; жити бідно тощо).

Важливо також розглянути ставлення сучасної студентської молоді до свого майбутнього в державі. Як відомо, *самопроєкція в майбутнє* (уявлення про себе і самореалізацію в державі, зв'язок (чи його відсутність) свого майбутнього з майбутнім держави, надії і страхи щодо свого майбутнього в державі) – один із ключових показників національної самоідентифікації (Жадан, 2017).

Конструкти самосвідомості студентства, що стосуються прогнозування його *самовідчуття в майбутньому*, згруповані навколо 1) “універсальних” бажаних станів (щастя, впевненості в завтрашньому дні) та 2) “спеціалізованих” соціально-психологічних потреб молоді, тих, що формуються в контексті відносин із державою (потреба відчувати себе повноправним громадянином, потреба почуватися безпечно і захищено, потреба переживати гордість за державу і задоволеність владою, потреба в цінностях свободи і незалежності, а також потреба сприймати себе як суб'єкт/об'єкт суспільного життя). Можна припустити, що вищезазначені “спеціалізовані” потреби на сьогодні не є задоволеними (або ж задоволені лише частково).

Аналіз конструктів самосвідомості студентської молоді, які репрезентують *сподівання щодо власної спроможності діяти в майбутньому*, показав, що вони також пов'язані з двома основними темами: 1) реалізація потенціалу суб'єктності – як суспільно-політичної, громадянської, так і особистісної (діяти для покращення життя в країні та ініціювати зміни); 2) реалізація потреб (ідеться про можливість забезпечувати матеріальні потреби, самореалізуватися, бути здатним відстоювати права громадянина (що є цінністю правової держави), ставитися до держави більш позитивно (потреба в позитивній оцінці держави); зберігати етнокультурні ознаки) та виявляти бажання жити по-іншому.

З'ясувалося, що зміст громадянської ідентичності насичений переважно смислами, пов'язаними із владою, державою, і навантажений негативно зарядженими емоційно-оцінними ставленнями молоді. Водночас практично не актуалізовані смисли, пов'язані з громадою, громадянською спільнотою, взаємодією з іншими громадянами тощо.

Висновками, отриманими завдяки проведеному емпіричному дослідженню, ми скористалися, щоб окреслити ймовірні напрями трансформування комунікативних практик розвитку національного і громадянського самоусвідомлення сучасної студентської молоді. Отже, такими напрями трансформування комунікативних практик розвитку самосвідомості студентської молоді є:

1) *активізація потенціалу громадянської суб'єктності молоді*, що передбачає: розвиток практик громадянської та особистої відповідальності (усвідомлення для себе наслідків власних дій/бездіяльності); рефлексія змісту власної громадянської відповідальності; усвідомлення міри своєї

відповідальності – на що я можу впливати; на що потрібно впливати (приміром, домагатися введення механізму контролю влади) – та пошук способів і ресурсів утілення, у т. ч. через практики єднання з іншими громадянами; рефлексія наявних і розвиток громадянських компетенцій молоді; усвідомлення наслідків (для себе, для інших, для суспільства в цілому) патерналістських настановлень та очікувань;

2) *актуалізація особистісних смислів громадянської ідентичності*, пов'язаних із громадою, громадянським середовищем, взаємодією з іншими громадянами;

3) *рефлексія сенсів громадянської самореалізації* в різних сферах соціальної взаємодії задля пошуку, усвідомлення та у вираження смислів самоідентифікації. Адже громадянину для того, щоб віднайти своє місце в соціумі, громаді, суспільстві, потрібно мати доволі чітке уявлення про процеси, що відбуваються в суспільно-політичному, громадянському середовищі. Водночас важливими чинниками є усвідомлення значущості власного внеску у функціонування громадянського суспільства; розуміння своєї відповідальності за якість реалізації власних прав і свобод; усвідомлення переваг самоорганізації та самоврядування, цінності свободи як запоруки громадянської самореалізації; розуміння сенсу громадянської ініціативності, “включеності” (Що я можу зробити? Навіщо? Що це мені дасть? Що я і громада/суспільство з цього отримає?) тощо.

Висновки. Емпіричним шляхом встановлено конструкти, які визначають національне самовизначення студентів як представників політичної нації: етнокультурна належність, позитивні настановлення щодо своєї політичної нації, суб'єктні настановлення. До конструктів самосвідомості студентства, що обумовлюють його національне самоусвідомлення, віднесено національні почуття та відчуття себе в державі.

Дискурс громадянської ідентичності студентства презентується через конструкти номінального громадянства, етнокультурних ознак, позитивного емоційного ставлення до членства в громаді й державі, до громадянських чеснот та суб'єктності. З'ясовано, що молодь, визначаючи себе як громадянина, оперує конструктом “обов'язку”, який зазвичай констатується, проте його зміст не конкретизується. Бути громадянином для українських студентів означає разом з тим “проблемне” життя і негарзди.

Виявлено, що самоусвідомлення своєї національної ідентичності в комунікативних практиках молоді артикулюється переважно в конструктах національних почуттів і переживань, а громадянської – у конструктах обов'язків та функцій.

Конструкти самосвідомості студентів, що стосуються прогнозування їхнього самовідчуття в майбутньому, згруповані навколо: 1) “універсальних” бажаних станів і 2) “спеціалізованих” соціально-

психологічних потреб студентства (тих, що формуються в контексті відносин із державою). А конструкти самосвідомості студентської молоді, що репрезентують сподівання щодо власної спроможності діяти в майбутньому, сфокусовані навколо: 1) реалізації потенціалу суб'єктності (як суспільно-політичної, громадянської, так і особистісної) та 2) можливості задоволення потреб (матеріальних, соціальних, самореалізації, цінностей правової держави та ін.).

Зауважено тенденцію переважання (хоч і не значного) негативно забарвленої оцінки студентством власного майбутнього в Україні над позитивною.

Список використаних джерел

- Андреева, Г. М. (2000). *Психология социального познания*. Москва: Аспект Пресс.
- Гнатенко, П. И., & Павленко, В. Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Киев.
- Жадан, І. В. (2017). Емпіричне дослідження особливостей громадянської та національної самоідентифікації молоді: базові поняття та показники. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 60–68.
- Литвинова, А. С. Политическое и гражданское образование как коммуникативные практики. Взято из <http://Elibrary.ru>.
- Лукьянова, Н. А. (2014). Признаки коммуникативных практик делиберативной политики. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*, 3 (27), 97–103.
- Луман, Н. (2004). *Общество как социальная система*. Москва: Логос.
- Солдатова, Г. У. (1998). *Психология межэтнической напряженности*. Москва: Смысл.
- Скнар, О. М. (2016). Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 38 (41), 102–112.
- Скнар, О. М. (2017). Модель емпіричного дослідження комунікативних практик розвитку самосвідомості як чинника громадянської та національної самоідентифікації молоді. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 179–189.
- Скнар, О. М. (2017). Потенціал проєктивних методик у формуванні політичної картини світу молоді: посібник. Київ: Міленіум.
- Хесле, В. (1994). Кризиси індивідуальної і колективної ідентичності. *Вопросы философии*, 10, 112–123.
- Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In Austin, William G.; Worchel, Stephen (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (2nd ed.) (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.

References

- Andreyeva, G. M. (2000). *Psikhologiya sotsialnogo poznaniya* [Psychology of social cognition]. Moscow: Aspect Press. (in Russian)

Gnatenko, P. I., & Pavlenko, V. N. (1999). *Identichnost: filosofskiy i psikhologicheskyy analiz* [Identity: philosophical and psychological analysis]. Kyiv. (in Russian)

Zhadan, I. V. (2017). Empirychne doslidzhennia osoblyvostei hromadianskoi ta natsionalnoi samoidentyfikatsii molodi: bazovi poniattia ta pokaznyky [Empirical study of peculiarities of civic and national self-identification of youth: basic concepts and indicators]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 39 (42), 60–68. (in Ukrainian)

Litvinova, A. S. *Politicheskoye i grazhdanskoye obrazovaniye kak kommunikativnyye praktiki* [Political and civic education as communicative practices]. Retrieved from: <http://Elibrary.ru>.

Lukyanova, N. A. (2014). Priznaki kommunikativnykh praktik deliberativnoy politiki [Signs of communicative practices of deliberative politics]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [Announcer of the Tomsk state university. Philosophy. Sociology. Political science], 3 (27), 97–103. (in Russian)

Luman, N. (2004). *Obshchestvo kak sotsialnaya sistema* [Society as a social system]. Moscow: Logos. (in Russian)

Soldatova, G. U. (1998). *Psikhologiya mezhetnicheskoy napryazhennosti* [Psychology of inter-ethnic tensions]. Moscow: Smysl. (in Russian)

Sknar, O. M. (2016). Komunikatyvni praktyky rozvytku samosvidomosti osobyosti: vyznachennia ta pidkhody do rozuminnia [Communication practices of self-consciousness as a factor of youth national and civic self-identification: definition and approaches to understanding]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 38 (41), 102–112. (in Ukrainian)

Sknar, O. M. (2017). Model empirychnoho doslidzhennia komunikatyvnykh praktyk rozvytku samosvidomosti yak chynnyka hromadianskoi ta natsionalnoi samoidentyfikatsii molodi [The model of empirical research of communicative practices of self-consciousness development as a factor of civic and national self-identification of youth]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5 (19), 179–189. (in Ukrainian)

Sknar, O. M. (2017). *Potentsial proektyvnykh metodyk u formuvanni politychnoi kartyny svitu molodi*. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)

Khesle, V. (1994). Krizisy individualnoy i kollektivnoy identichnosti [Crises of individual and collective identity]. *Voprosy filosofii*, 10, 112–123. (in Russian)

Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In Austin, William G.; Worchel, Stephen (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (2nd ed.) (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.

Oksana M. Sknar. Discourse of civic and national identity: constructs of youth self-awareness

The article discusses the basic constructs of the youth self-awareness resulted from the findings of the empirical research. The constructs are actualized in the communication process and determine student national and civic self-identification. Among the constructs that represent student national self-determination are ethno-cultural affiliation, positive attitudes to one's political nation, civic and personality subjectivity. The youth articulate awareness of their national identity predominantly in the constructs of

national feelings, and their civic identity is manifested in the constructs of duties and functions. The self-awareness constructs that determine student civic self-identification are nominal citizenship (formally linked to the place of birth and residence), ethno-cultural attributes, positive emotional attitude to belonging to the community and the state, civic virtues and subjectivity. The content of civic identity mainly encompasses meanings associated with authorities and state, and is imbued with the negatively charged emotionally evaluative attitudes of the youth. At the same time, the meanings connected with local and civic communities as well as interaction with other citizens are hardly actualized. In view of the findings presented above the author suggests the following trends of transformation of the student communication practices promoting their self-awareness development: activation of the civic subjectivity potential; actualization of individual meanings of civic identity and awareness of the potential of communication practices for self-knowledge and one's identity construction.

Key words: youth, civic identity, national identity, self-awareness constructs, practice of self-knowledge, self-concept, communication.